

ANTROPOLOGIA I ALIMENTACIÓ

S. CARRASCO PONS

(Universitat Autònoma de Barcelona)

Pelto (1988) definia l'especificitat del discurs antropològic sobre l'alimentació com un enfocament que prioritza la consideració dels aliments en termes de símbols per analitzar la cultura i no com portadors de nutrients. He assenyalat en altres llocs (Carrasco, 1986, 1988, 1991) quines eren les demandes des de les altres ciències socials i des de les ciències biomèdiques envers les aportacions empíriques i conceptuals d'una antropologia de l'alimentació. De fet, caldria afegir a la definició de Pelto el plantejament de Murcott (1988), en el seu conegut article de síntesi: els éssers humans són omnívors, però seleccionen alguns recursos alimentaris de tot el potencial que el medi els ofereix i, ja que la biologia només explica parcialment aquesta selecció, hem de concloure l'existència d'una base cultural que la completa i l'emmarca.

Aquesta base cultural es considerada per les altres disciplines com tot allò que fa referència als aspectes qualitatius del comportament alimentari humà i, malauradament, molts antropòlegs han contribuït a crear una confusió entre qualitatiu i interpretatiu, és a dir, no quantificable i no contrastable empíricament. D'altres, com Harris (1986), precisament en la més pura línia dels projectes antropològics més bàsics, demostrar la racionalitat de comportaments que apareixen com incomprensibles i irracionals, tal vegada han creat un estat d'opinió que afavoreix ben poc la construcció de teories que proposin explicacions socio-culturals d'aquells comportaments, presentant les conductes humanes envers l'alimentació com dotades d'una consistència tecnològica i tecno-econòmica desconeguda pels propis actors, que només cal descobrir i que semblen imperatius que s'adapten, inevitables. En canvi, des d'una perspectiva també materialista, aportacions com la de Mintz (1989) ens ajuden a situar els components culturals de l'alimentació humana en un marc en el qual l'origen del comportament simbòlic envers l'alimentació no és aliè al condicionament que s'adapta, però assoleix una dinàmica pròpia que el modela segons el simbolisme del sistema social global, les relacions interpersonals i el filtre de la personalitat individual. Autors com Rozin, des de la biologia, o Chiva, des de la psicologia, han contribuït a delimitar més clarament quins són els límits biològicament determinats del comportament alimentari en els humans, proclamant la gènesi, eminentment cultural, de les

preferències i aversions i, una vegada seleccionats els elements del medi que es transformen en recursos alimentaris, delegant a les perspectives socio-culturals la tasca de construcció de conceptes i delimitació d'unitats d'anàlisi per analitzar el comportament alimentari. No podem fer antropologia del metabolisme o dels nutrients, igual que no podem plantejar-nos una epidemiologia de la comensalitat, la tria d'aliments o els atributs morals de la divisió sexual del treball culinari, malgrat alguns antropòlegs parlin erròniament d'antropologia nutricional i de saviesa natural del cos i alguns epidemiòlegs ignorin que cal una formació específica per treballar amb informació verbal o delimitar unitats d'observació socio-cultural en les seves recerques empíriques.

Des d'aquella perspectiva, variables rellevants del sistema socio-cultural, com l'edat, el sexe, l'origen ètnic o la classe social, intervenen en la segona selecció cultural envers l'alimentació perquè creen categories diferencials d'individus i jerarquies de relacions socials que filtren el comportament alimentari: què mengen?, què diem què mengem?, amb qui ho fem?, qui participa en la producció d'aliments?, qui en la seva distribució?, qui en la seva transformació culinària?, com s'organitza el consum principal?, qui accedeix a les deixalles?, quina posició social tradueix cada rol?, com s'aprèn aquest sistema?...

La investigació en antropologia de l'alimentació desperta, però, dues classes d'interessos disciplinaris. Per una banda, pot proporcionar un coneixement més acurat de la realitat social en la què incidir des de la medicina o la psicologia; per l'altra, els antropòlegs n'esperen una millor comprensió d'altres àmbits del sistema cultural, des de les creences fins als efectes dels canvis tecnològics. Però, a més, aquesta investigació compta amb dues classes de problemes: en primer lloc, els seus resultats han qüestionat repetidament els plantejaments i les concepcions generals dels models assistencials que treballen amb variables nutricionals i, en el millor dels casos, s'espera de l'antropòleg que proporcioni només etnografia local, sense intervenir ni teòricament ni pràcticament; en segon lloc, molts antropòlegs que estudien l'alimentació, d'altra banda, no han acabat d'implícarse precisament en allò que els donaria l'oportunitat de posar a prova les seves hipòtesis i defugen la participació aplicada que, si els estàs permesa, probablement, milloraria substancialment els resultats dels esforços invertits en la pròpia investigació nutricional i en les polítiques sanitàries públiques.

Al nostre país, malgrat no existir cap tradició seriosa en antropologia de l'alimentació, aquesta línia de col·laboració compta amb els avantatges de poder observar el camí recorregut en altres indrets i estalviar-nos, fins a cert punt, els seus errors. Els darrers temps s'han caracteritzat, a Catalunya, per una demanda tímida, però creixent d'intervenció dels antropòlegs de l'alimentació en la formació permanent dels especialistes en àrees properes a la nutrició, especialment d'aquells que practiquen la

intervenció social directe, i aquest ja és un pas. És obvi que les investigacions en antropologia de l'alimentació son escasses a casa nostra, però el desenvolupament d'aquesta línia d'investigació arreu ja té coses a dir i cal incorporar-les (Carrasco, 1991).

Es poden identificar quatre grans eixos en les qüestions que ocupen als antropòlegs implicats en una antropologia de l'alimentació, entesa d'una manera àmplia. En primer lloc, aquella tendència tal vegada més endògena, des del punt de vista disciplinari, representada per l'historicisme que he esmentat en figures com Harris, Mintz o Goody i per grans autors de vessants també clàssiques en antropologia com Lévi-Strauss o Douglas.

En segon lloc, es troben aquells autors que, des dels anys vuitanta, proposen elements per a una reinterpretació del desequilibri i de la desorganització alimentària que afecta qualitativament i quantitativament les pràctiques alimentàries dels països rics i dels països pobres, en obres com l'edició de la UNESCO **Carencia alimentaria**, traduïda al castellà. Es realitza una crítica a les polítiques agronòmiques de l'anomenat Tercer Món i als programes d'ajut alimentari, que tendeixen a reproduir àmpliament el cercle viciós de la misèria i la dependència, segons postula un grup creixent d'autors, especialment des dels mateixos països afectats. La introducció de varietats de llavors d'alt rendiment desmantella els sistemes tradicionals d'associació de conreus i que condemna a un autoconsum monòton i de poca qualitat a un gran nombre d'agricultors als països pobres, que dediquen al monocultiu les millors terres per tal d'obtenir diner líquid que els permeti pagar impostos i accedir a consums que anteriorment obtenien de la pròpia producció. A més, els aliments procedents dels països rics gaudeixen de major prestigi i semblen atorgar una patent de ciutadania que els consums tradicionals no ofereixen, de manera que es produeix una reorientació de la despesa alimentària dels grups domèstics. Aquest mateix fenomen, estretament vinculat a les desigualtats socials i a la constant expansió del mercat de les indústries agro-alimentàries, que compten amb l'arma de la publicitat, també és observable a un altre nivell als anomenats països rics, en els quals els desequilibris tenen a veure principalment amb la fascinació per una oferta alimentària punyent i una redefinició creixent de la divisió sexual i social del treball intradomèstic, que converteix els individus en encara més dependents de la transformació alimentària externa a la llar.

A més, i en tercer lloc, existeix una línia en els mateixos autors que prioritza l'observació i la investigació de la semblança entre les noves recomanacions alimentàries, des de la dietètica i la nutrició i l'alimentació forçosa (poc càrnia, plena de combinacions entre llegums, vegetals, cereals no refinats i molta, molta aigua camuflada) dels obrers de les generacions que ens precedeixen a Europa (Carrasco, 1986; Mintz, 1987). Una anàlisi de les vinculacions entre les conseqüències dietètiques

i culturals d'aquests canvis ens pot fer entendre millor els fracassos i modificar les intervencions, tot tenint en compte que fenòmens com els cultes a les tradicions alimentàries, inventades o reals, del món amaguen necessitats que ultrapassen la simple definició de moda (Bonnain, 1982). Conceptes socio-antropològics com la gastro-anomia (Fischler, 1982), o manca de referents clars per decidir entre la reproducció dels sabers alimentaris heretats i la diversitat d'alternatives alimentàries contraposades (de l'hedonisme alimentari al vegetarianisme ètnic, passant per l'obsessió del culte a un cos socialment competitiu, acceptable en termes de salut,...), a les que s'exposa la població, vénen a sumar-se a la recerca d'explicacions ambientals del nombre creixent de trastorns del comportament alimentari al món occidental (Chernin, 1987; Brumberg, 1986).

El quart eix podria ser definit per l'interès en els aprenentatges alimentaris primaris i secundaris. Aquells que s'ocupen dels processos d'enculturació alimentària, des dels estudis socio-psicològics de Lipps Birch (1985, 1988), clarament antropològics de Norge Jerone (1976, 1981), fins a les aportacions que ja hem començat a produir a Catalunya. S'orienta la recerca cap al context relacional en què s'exposa als infants al menjar, a nivell socio-familiar i cap a les imatges i comportaments alimentaris diferencials que es reforcen i que poden permetre diagnosticar algunes conseqüències nutricionals importants per a les generacions del futur. El que he anomenat aprenentatges secundaris vindrien representats per aquells que estudien principalment les situacions de readaptació de contingents de població sotmesos abruptament a canvis en l'entorn social i físic, especialment en les situacions de migració, però també en les noves situacions creades per canvis d'estatus, associats a l'entrada en nous grups d'edat, com per exemple en el cas dels vells, o en els casos de marginació d'altres sectors socials que suposen l'aprenentatge d'estratègies alimentàries de supervivència.

Des de tots els enfocaments de l'antropologia de l'alimentació, cal dir-ho clar, s'analitza també el discurs biomèdic sobre l'alimentació humana com un producte contextualitzable a nivell històric i a nivell cultural. Com a tal, és necessàriament canviant i inevitablement etnocèntric en sí mateix. Els destinataris de l'atenció sanitària o de l'educació nutricional no poden ser considerats com a senzillament ignorants del que es pensa (tot saber estrictament científic s'arrisca a ser estrictament efímer, sense ser capriciós) que és, en cada moment històric, una alimentació per a la salut, com grotescament aferrats a nefastes i anacròniques tradicions culinàries, o com ridículament fanàtics de la publicitat alimentària poc escrupolosa. Aquest tipus de prejudici simplificador ja va ser denunciat per Mead en relació a les polítiques de salut pública nord-americanes, que propugnaven una millora dels hàbits alimentaris fa més de cinquanta anys.

Tanmateix, si els plantejaments biomèdics sobre l'alimentació són constantment millorables des de les noves investigacions nutricionals, també ho han de ser des de les

aportacions de les recerques basades en les variables socio-culturals, retrospectivament i prospectivament.

El creuament de camins entre alimentació i antropologia, a Catalunya, va constatant lentament un interès explícit dels antropòlegs pel comportament alimentari. El reconeixement del potencial explicatiu que pot significar el seu estudi es produeix a partir de tres grans fenòmens que he esmentat i que considero prioritaris: la divisió del treball infradomèstic, dins del qual la reproducció i la transformació dels rols alimentaris és central; el procés d'enculturació alimentària, des d'un punt de vista comparatiu, des de les pràctiques d'alletament fins a les noves tendències de consum alimentari dels infants; l'anàlisi global del canvi socio-cultural en l'alimentació i la formulació d'estratègies útils a la intervenció. Els precedents, també escassos en el tema alimentari, eren bàsicament orientacions de caire folklorista, asistemàtiques i descontextualitzades, de dubtós valor patrimonial i encara menys fidelitat normativa. Ara per ara, la majoria de recerques i col·laboracions concretes, realitzades des de l'antropologia de l'alimentació a Catalunya, encara es troben, però, en fases inicials de desenvolupament. Tanmateix, aquesta mateixa intervenció en pot estimular moltes més des dels dos àmbits disciplinaris plegats.

Bibliografia

1. Ainsworth Harrison G. et al. Carencia alimentaria. Una perspectiva antropológica. París: Serbal-Unesco, 1988.
2. Barthes R. Towards a psychosociology of contemporary food consumption. En: Foster & Foster, editors. European diet from pre-industrial to modern times. New York: Harper, 1975.
3. Birch L. L., Marlin D., Rotter J. Eating as the "means" activity in a contingency: effects on young children's food preference. *Child Dev* 1984; 55.
4. Bonnain-Moerdyc R. Sur la cuisine traditionnelle comme culte culinaire du passé. *Ethnologie Française* 1980; X (3).
5. Brumberg J. J. Fasting girls: the emergence of anorexia nervosa as a modern disease. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1988.
6. Bryant C. et al. The Cultural feast: an introduction to food and society. New York: West, 1985.
7. Calvo M. De la contribution actuelle des sciences sociales à la connaissance de l'alimentation. *Ethnologie Française* 1980; X (3).
8. Calvo M. Migration et alimentation. *Social Science Information* 1982; 21 (3).
9. Carrasco S. Comentaris al voltant de la cultura alimentària. *Dovella: Revista Cultural de la Catalunya Central* 1989; (33).
10. Carrasco S. Etnología, folklore y aplicaciones en el estudio socioantropológico de la alimentación. Actas del V Congreso de Antropología del Estado Español. Granada, 1990 [en premsa].

11. Carrasco S. Assaig de reconstrucció d'un passat alimentari: higienisme i alimentació obrera a Sabadell cap el canvi de segle. *Arxiu d'Etnografia de Catalunya* 1991; (7).
12. Carrasco S. Antropologia i alimentació. Un estudi d'enculturació alimentària a la Catalunya urbana [tesi doctoral]. Bellaterra:UAB, 1991.
13. Chernin K. The Hungry self: women, eating and identity. New York: Harper and Row, 1985.
14. Chiva M., Fischler C. Comment apprend-on à manger?. *Lieux de l'enfance* 1986; 6-7.
15. Douglas, M. Food as a system of communication. En: The Active Voice. London: Routledge and Kegan, 1982.
16. Douglas M. Fundamental issues in food problems. *Current Anthropology* 1984; 25 (4).
17. Fenton A., Owen T. M. Food in perspective. Proceedings of the Third International Conference on Etnological Food Research. Edinburgh: John Donald, 1981.
18. Fischler C. Gastro-nomie et Gastro anomie. *Communications* 1979; (31).
19. Fischler C. Food preferences, nutritional wisdom and sociocultural preferences. En: Walcher i Kretchmen, editors. Food , nutrition and evolution: food as an environmental factor in the generals if human variability. New York: Masson, 1981.
20. Foster G. Antropologia aplicada.México: FCE, 1969.
21. Garine I. de. De la perception de la malnutrition. Information sur les sciences sociales. Paris: [s.n.], 1984.
22. González Echevarría A. La Construcción teórica en antropología. Barcelona: Anthropos, 1986.
23. Goody J. Cooking, cuisine and class: a study in comparative sociology. . Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
24. Harris M. Bueno para comer. Madrid: Alianza, 1986.
25. Herberg S., Dupin H. et al. Nutrición y salud pública. Abordaje epidemiológico y políticas de prevención. Madrid: CEA, 1988.
26. Jerome N. Changing nutritional styles within the context of the modern family. En: Hymovich & Barnard, editors. Family health care. New York: McGraw-Hill, 1979.
27. Khare R. Food as nutrition and culture: notes towards an anthropological methodology. *Social Science Information* 1982.
28. Lappe' F. M., Collins J. World Hunger: 12. New York: Grove, 1986.
29. Levenstein H. A. Nutrition and politics: government attempts to change the diets of Americans, 1890-1945. En: Moyal M. F. Proceedings of the Xth International Congress of Dietetics. Vol. 2. París: John Libbery Eurotext, 1988.
30. Lévi-Strauss C. Le Triangle culinaire. Paris: L'Arc, 1966.
31. Mead M. Contextos culturales de la pautas de nutrición. En: Mead M. La Antropología y el mundo contemporáneo. Buenos Aires: Siglo XX, 1971.
32. Mintz S. Sweetness and power: the place of sugar in modern history. New York: Viking, 1985.
33. Montgomery E., Bennet J. Anthropological studies on food and nutrition: the 40's and the 70's. En: Goldsmith, editor. The Uses of anthropology. [s.l.]: [s.n.], 1979.

34. Moyal M. F. Proceedings of the Xth International Congress of Dietetics. Vol. 2. París: John Libbery Eurotext, 1988.
35. Murcott A. Sociological and Social Anthropological Approaches to Food and Eating. En: World Review of Nutrition and Diet. Basel: Karger, 1988.
36. Ossipow L. Le Végétarisme: vers un autre art de vivre?. Geneve: Edicions du Cerf, 1989. (Collection Bref; 18).
37. Pelto G. H. Tendencias de la investigación en antropología nutricional. En: Ainsworth G et al. Carencia alimentaria. Una perspectiva antropológica. París: Serbal-Unesco, 1988.
38. Raybaut P. Starting an anthropology handbook on food habits for the knowledge of man's food behavior. En: Fenton A, Owen TM. Food in perspective. Proceedings of the Third International Conference on Ethnological Food Research. John Donald Pub. Ediburgh: [s.n.], 1981.
39. Rozin P. The Nature and origin of food likes and dislikes in humans. En: Moyal MF. Proceedings of the Xth International Congress of Dietetics. Vol. 2. París: John Libbey Eurotext, 1988.